

Друштво и језик у италијанским фашистичким концентрационим логорима за југословенске цивиле

Marco Dorigo♦

Универзитет у Трсту, Факултет за право и превођење,
Одсјек за усмено и писмено превођење ССЛМИТ

САЖЕТАК: Чланак представља приказ докторске дисертације која је одбрањена на Универзитету у Удинама 2023. године на италијанском језику. Тема рада су италијански концентрациони логори за југословенске цивиле, који су постојали од 1941. до 1943. године. Главни фокус стављен је на социолингвистички оквир и на друштвене аспекте унутар логора. Историјско истраживање италијанских фашистичких концентрационих логора у већини случајева се базира искључиво на војним извјештајима и на материјалима из архива. За дубље разумијевање друштвене и језичке слике унутар логора потребно је нешто друго, то јест анализа усмених и писмених успомена преживјелих логораша. Примарни извори су на италијанском, словеначком, српском и хрватском језику; ради се о писменим и усменим успоменама бивших затвореника, о текстовима који су настали

marco.dorigo@units.it

у концентрационим логорима, о извјештајима и интерним документима италијанске војске, као и о извјештајима написаним од стране високоранжираних чланова Католичке цркве (из Ватиканске архиве). У логорима су били цивили првенствено из Словеније, Горског котара, Далмације и Црне Горе. Логораши су живјели у тешким условима, посебно што се тиче хране и хигијене, а дијелили су се по географском поријеклу, по националности, по вјери, по политичким идејама, по друштвеним класама итд. У логорима је настао жаргон под утицајем италијанског језика и тешких услова живота, „лагержаргон“, чије карактеристике пружају додатне елементе за анализу друштвене слике. Овај рад представља и допринос подизању свијести о злочинима које је починио италијански фашизам током окупације Југославије.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: фашизам, италијански логори, концентрациони логори, Италија, Југославија.

Увод

Докторска дисертација је посвећена анализи социолингвистичке ситуације и фигуре усменог преводиоца у италијанским фашистичким концентрационим логорима за југословенске цивиле (1941-1943)¹. Анализом материјала на италијанском, словеначком, српском и хрватском језику, истраживање описује италијанске фашистичке логоре из социолингвистичке и преводилачке перспективе. Основни циљеви су одређивање социолингвистичке слике у логорима, опис језика интернираца, то јест лагержаргона, и анализа фигуре преводиоца.

Историјски контекст

У прољеће 1941. године силе Осовине, укључујући и Краљевину Италију, напале су Југославију. Италији су припојена сљедећа подручја: западна и централна

1 Marco Dorigo, *Il quadro sociolinguistico e la figura dell'interprete nei campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1941–1943)*. Doktorska disertacija. (Udine: Università degli Studi di Udine, Università degli Studi di Trieste, 2023).

Словенија са Љубљаном; Горски Котар; Кварнер; већи дио Далмације са острвима; Црна Гора; дијелови Косова и Метохије и данашње Сјеверне Македоније. Ове посљедње двије регије припојене су италијанској Албанији.²

За цивилно становништво Југославије основани су концентрациони логори са посебним карактеристикама како на окупираним југословенским територијама, тако и на италијанском полуострву, као и у Албанији.³ Веома је тешко утврдити колико је заиста било интернираних југословенских цивила, али историчари процјењују њихов број на око 100.000 особа. Углавном се радило о словеначким, хрватским и српским цивилима: били су интернирани мушкарци, жене и дјеца.⁴

Такође није лако утврдити број умрлих, а према доступним подацима (без података о логорима у Албанији и без тачних пописа из већине других логора) у италијанским логорима за југословенске цивиле умрло је најмање 3.800 особа. Тачан број би могао бити много већи.⁵

То нису била, како би се на први поглед могло помислити, мјеста присилног рада или насилног убијања, већ ограђени кампови у којима су логораши лежали или сједили цијели дан под најгорим условима што се тиче хране, хигијене, воде и одјеће. Ако је у нацистичким логорима смрт била организована и тачно планирана, у италијанским фашистичким логорима за југословенске цивиле организација је очигледно недостајала. У суштини, може се рећи да је већина смртних случајева у овим логорима настала

2 Carlo Spartaco Capogreco, *Mussolini's Camps. Civilian Internment in Fascist Italy (1940-1943)*, (London-New York: Routledge, 2019), 1-4.

3 Federico Goddi, *Fronte Montenegro. L'occupazione militare italiana 1941-1943*, (Gorizia: Leg edizioni, 2016), 172-173; Carlo Spartaco Capogreco, *Mussolini's Camps. Civilian Internment in Fascist Italy (1940-1943)*, (London-New York: Routledge, 2019), 1-4.

4 Enes Milak, *Jugosloveni u koncentracionim logorima i zatvorima fašističke Italije u toku Drugog svetskog rata, (Istorija 20. veka, 1-2, 155-172, 1986)*, 170; Carlo Spartaco Capogreco, *Mussolini's Camps. Civilian Internment in Fascist Italy (1940-1943)*, (London-New York: Routledge, 2019), 59.

5 Carlo Spartaco Capogreco, *Mussolini's Camps. Civilian Internment in Fascist Italy (1940-1943)*, (London-New York: Routledge, 2019), 224-252; Narcisa Lengel-Krizman, *Koncentracioni logori talijanskog okupatora u Dalmaciji i Hrvatskom primorju (1941-1943)*, (Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1983), 262-263.

због (намјерног) недостатка планирања и свеприсутне корупције. Умирало се од глади, хладноће и болести.⁶

Разлози иза интернирања цивилног становништва били су, дугорочно посматрано, етничко чишћење или италијанизација припојених подручја, али су краткорочно гледано разлози били много практичнији. Главни краткорочни циљеви италијанске војске били су заправо надзор над окупираним југословенским регионима и борба са партизанима ограничавањем напада на италијанске трупе и на жељезничку инфраструктуру.⁷

Први логори су били отворени у Албанији 1941. године за Црногорце. Остали логори у Југославији и у Италији су примили прве интернирце током 1942. године и трајали су до септембра 1943. године, кад је фашистичка Италија капитулирала.⁸

Циљеви

Главни циљеви рада су следећи:

- Разумијевање социолингвистичке слике у логорима, то јест друштвених и језичких елемената и њиховог преплетања.
- Опис језика у логору, то јест лагержаргона.
- Анализа фигуре усменог преводиоца између интернираца и команде.

6 Giuseppe Lorentini, *L'ozio coatto. Storia sociale del campo di concentramento fascista di Casoli (1940-1944)*, (Verona: Ombre corte, 2019), 19; Alberto Becherelli, Paolo Formiconi, *La quinta sponda. Una storia dell'occupazione italiana della Croazia. 1941-1943*, (Roma: Stato Maggiore della Difesa, V Reparto - Ufficio Storico, 2015), 151; Alessandra Kersevan, *Lager italiani. Pulizia etnica e campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi 1941-1943*, (Roma: Nutrimenti, 2008), 195; France Drenovec, Manica Koman, Silverij Pakiž, Franc Potočnik, Venceslav Winkler, Henrik Zdešar (ured.) (1953), *Rabski zbornik*, (Ljubljana: Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije, 1953), 45-46.

7 Federico Goddi, *Fronte Montenegro. L'occupazione militare italiana 1941-1943*, (Gorizia: Leg edizioni, 2016), 172-173; Carlo Spartaco Capogreco, *Mussolini's Camps. Civilian Internment in Fascist Italy (1940-1943)*, (London-New York: Routledge, 2019), 54; James Walston, *History and Memory of the Italian Concentration Camps*, (The Historical Journal, 40, 1, 1997), 2.

8 Slavica Plahuta, *Slovenski in črnogorski interniranci in narodnoosvobodilni boj na Goriškem (jeseni 1943 in pozimi 1944)*, (Nova Gorica: Goriški muzej, 2004), 17; Carlo Spartaco Capogreco, *Mussolini's Camps. Civilian Internment in Fascist Italy (1940-1943)*, (London-New York: Routledge, 2019), 54, 112-113.

Метод и примарни извори

Овај рад се заснива на читању и анализи низа различитих извора. Да би се темељно разумијела социолингвистичка структура и положај преводаца у концентрационим логорима, ослањање на архивске документе није довољно. За ову студију било је потребно прочитати и слушати значајан број писмених и усмених успомена у којима се језику и преводиоцима заправо посвећује минимална пажња. У мноштву гласова и перспектива изражених на италијанском, словеначком, хрватском и српском, истраживач је морао да се оријентише прикупљајући ријетке и често непотпуне информације.

Примарни извори овог рада су:

- мемоари бивших логораша у писаном облику (књиге, чланци итд.),
- интервјуи са бившим логорашима,
- писма написана у логорима,
- политички и информативни материјали настали у логорима,
- војни документи италијанске војске,
- унутрашњи извјештаји Католичке цркве из Ватиканске архиве.

Циљ рада је била тачна реконструкција друштва и дешавања у логорима, тако да је било неопходно имати шири спектар гласова и што се тиче политичких и вјерских идеја аутора. Пошто у социјалистичкој Југославији после Другог свјетског рата није било довољно мјеста за слободан разговор о политици и вјери, поред бројних мемоара бивших логораша из послејератне Југославије било је важно да се у анализу укључе и поједини мемоари које су написали Словенци или Хрвати из дијаспоре у Јужној Америци или другдје, то јест најчешће католички вјерници, а понекад и они који су сарађивали с окупатором. Ти извори су били ријетки, али су битни за дубље разумијевање друштвених аспеката у италијанским логорима.

Приступ, углавном квалитативан, али са појединачним аспектима који су се разматрали квантитативно, заснован је на концептима као што су лингвистичка биографија и наративни интервју, са посебним освртом на сиву зону одговорности⁹ и односе моћи између различитих скупина које учествују у комуникацији.

Резултати

Анализа показује да је друштво у логорима било јасно подијељено међу југословенским логорашима и италијанским војницима. Главни узрок таквог устројства су били тешки услови живота, али и то што су логораша имали више него довољно времена за разговоре и размишљање, пошто је логор у суштини функционисао као затвор на отвореном.¹⁰

Вертикална димензија (италијански војници – југословенски логораша) показује врло ограничену комуникацију са честим елементима насиља и малтретирања.¹¹

Хоризонтална димензија (југословенски логораша) показује суживот различитих скупина, које су биле дубоко подијељене не само на основи националности (Словенци, Хрвати, Срби), него и по географском поријеклу (град-село), по образовању (интелектуалци-сељаци), по друштвеним класама, по позицији унутар логора, па и по политичким и вјерским идејама.¹²

9 У својој књизи Утопљеници и спашени (*I sommersi e i salvati*) о њемачким логорима Примо Леви описује сиву зону одговорности као нејасно подручје које спаја злочинце и жртве, коме припадају логораша који унутар логора раде за команду (Primo Levi, *I sommersi e i salvati*, (Torino: Einaudi, 1986), 102).

10 Franc Potočnik, *Koncentracijsko taborišče Rab*, (Koper: Lipa, 1975), 139; Giuseppe Lorentini, *L'ozio coatto. Storia sociale del campo di concentramento fascista di Casoli (1940-1944)*, (Verona: Ombre corte, 2019), 19.

11 Vlado Vujović Gavroš, *Klos. Hronika o konclogoru Klos u Albaniji 1941-1942*, (Opatija: Otokar Keršovani – Rijeka, 1983), 39; Ivan Bratko, *Teleskop*, (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974), 69; Ivan Kovačić, *Kampor 1942.-1943. Hrvati, Slovenci i Židovi u koncentracijskom logoru Kampor na otoku Rabu*, (Rijeka: Adamić, 1998), 127.

12 Marco Dorigo, *Il quadro sociolinguistico e la figura dell'interprete nei campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1941-1943)*. Doktorska disertacija, (Udine: Università degli Studi di Udine, Università degli Studi di Trieste, 2023), 99-100, 108-109.

Пошто логори нису били намијењени првенствено комунистима или партизанима, него интелектуалцима и сељацима без обзира на њихове политичке идеје, занимљиво је то што је у материјалима о италијанским логорима доста тешко наћи знакове југословенског јединства, него су се логораши више повезивали унутар своје националне скупине, посебно што се тиче Словенаца у односу на све друге.¹³

Са друге стране политички активизам комуниста по логорима био је доста развијен, упркос опасности по животу у случају да их команде открију.¹⁴ Постојао је активизам и од стране антикомуниста, односно најчешће католичких вјерника, који се преплетао с вјерским активностима.¹⁵ И католички и православни свештеници су имали приступ логорима, а у сјећањима логораша наводи се да већина католичких свештеника или бискупа који би посјетили логоре често нису схватали колико су услови били озбиљни, па би логорашима доносили Маријине слике или крунице за молитву умјесто потребних намирница.¹⁶

Лагержаргон, то јест употреба језика од стране логораша, показује неизвјесне услове живота у затвору са мало хране и под великим физичким патњама. Утицај италијанског језика на језик логораша ограничен је на ријечи које се односе на најбитније за преживљавање у логору: на предмете (порцион, гавета, колационе, минестра итд.), на мјеста свакодневног живота (кампо, репарто, латрина, тенда итд.) па и на војна лица и друге особе у саставу команде (тененте, уфићале, колонело, медико итд.).¹⁷

13 Marco Dorigo, *Il quadro sociolinguistico e la figura dell'interprete nei campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1941–1943)*. Doktorska disertacija, (Udine: Università degli Studi di Udine, Università degli Studi di Trieste, 2023), 99-100.

14 Božidar Jezernik, *Boj za obstanek. O življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih*, (Ljubljana: Založba Borec, 1983), 282.

15 Stanko Kociper, *Kar sem živel*, (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996), 30-32.

16 Marijan Tršar, *Dotik smrti*, (Ljubljana: Nova revija, 2000), 90-91; Franc Potočnik, *Žice, morje in gozdovi*, (Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1951), 29.

17 Marco Dorigo, *Il quadro sociolinguistico e la figura dell'interprete nei campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1941–1943)*. Doktorska disertacija, (Udine: Università degli Studi di Udine, Università degli Studi di Trieste, 2023), 110-117.

Интернирци, користећи и матерњи језик и италијански, су стварали надимке, топониме и етнониме инспирисане иронијом и сарказмом. На примјер у логору Раб/Арбе се главно раскршће звало Трг глади (или *Trg lakote* на словеначком), док је командант логора, потпуковник Винћенцо Кујули,¹⁸ добио надимак *serpente* (змија). У Гонарсу главна стаза била је *Canal grande* као у Венецији, а ријетки блиједи макарони на дну једине супе коју су логораша добијали за ручак звали су се подморнице. На Рабу је логор имао четири сектора, а кад би неко умро говорило се да је отишао у пети сектор.¹⁹ Настао је посебан израз и за логораше који су били на ивици смрти због глади: говорило се да су живи костури (или на словеначком *živi okostnjaki*).²⁰ Бивши логораш Славко Малнар их овако описује: “Они који су још на животу крећу се као роботи. Погрбљени, погнутих глава, подбухлих образа, тупо гледају у тло испред себе. Не виде и не чују. Равнодушни су према свему што се око њих догађа. Реагирају само на ријеч храна.”²¹

Међу Словенцима, Хрватима и Србима су често кружили исти изрази лагержаргона. Жаргон италијанских војника је скоро немогуће реконструисати због недостатка извора на италијанском. Мемоари логораша углавном помињу узвике и честе увреде упућене интернирцима.²² Што се тиче пјесама које су спонтано пјевали интернирци, биле су то често борбене или

18 Раб (Арбе на италијанском) био је најгори италијански логор за југословенске цивиле. Командант логора Винћенцо Кујули (Vincenzo Cujuli) био је осуђен на смрт по ослобођењу логора, а умро је у својој ћелији прије стријељања (Anton Vratuša, *Iz verig v svobodo. Rabska brigada*, (Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1998), 167-168). Пену-блика Италија после Другог свјетског рата није уручила СФРЈ тражене злочинце у вези са италијанским логорима (Carlo Spartaco Capogreco, *Una storia rimossa dell'Italia fascista. L'internamento dei civili jugoslavi (1941-1943)*, (Studi Storici, 42, I, 2001), 135).

19 Marco Dorigo, *Il quadro sociolinguistico e la figura dell'interprete nei campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1941-1943)*. Doktorska disertacija, (Udine: Università degli Studi di Udine, Università degli Studi di Trieste, 2023), 110-117.

20 Božidar Jezernik, *Boj za obstanek. O življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih*, (Ljubljana: Založba Borec, 1983), 155; Slavko Malnar, *Izgubljeno djetinjstvo*, (Tršće: Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2011), 67.

21 Slavko Malnar, *Izgubljeno djetinjstvo*, (Tršće: Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2011), 54.

22 Marco Dorigo, *Il quadro sociolinguistico e la figura dell'interprete nei campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1941-1943)*. Doktorska disertacija, (Udine: Università degli Studi di Udine, Università degli Studi di Trieste, 2023), 117-118.

чак партизанске пјесме. Италијански војници обично нису реаговали због тога што једноставно нису могли да разумију језик и поруку пјесме. Пјевало се и на сахранама и организовано у хорovima.²³

Усмени преводиоци у италијанским фашистичким логорима за југословенске цивиле подијељени су у три категорије:

- Југословенски интернирци (често интелектуалци из Љубљане или Словенци и Хрвати из Трста и Истре који су емигрирали у Југославију због фашизма, или особе из Кварнера, Далмације и Боке которске, гдје је вјековима била присутна Млетачка република).
- Војници италијанске војске (скоро искључиво Словенци и Хрвати из Трста и Истре, изабрани за ту улогу и послати у логоре).
- Католички свештеници (углавном Словенци и Хрвати из Трста и Истре, који су радили у саставу италијанске војске као војни свештеници).²⁴

Интересантно је то што практично ниједан преводилац који је радио за италијанску команду није био Италијан, јер Италијани нису говорили језик интернираца. Преводиоци су били или Југословени или људи са мијешаних подручја гдје се говорио и италијански и један од словенских језика. Због тога ниједна категорија преводилаца није имала потпуно повјерење команде, која им је често знала и пријетити.²⁵

Студија показује да су ситуације неравнотеже моћи у којима су се нашли преводиоци у великој мјери сличне онима описаним у нацистичким логори-

23 Stana Gerk, Ivka Križnar, Štefanija Ravnikar-Podbevšek (ured.), *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, I, *Zbornik dokumentov, članov in spominov*, (Ljubljana: Borec, 1970), 346.

24 Marco Dorigo, *Il quadro sociolinguistico e la figura dell'interprete nei campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1941–1943)*. Doktorska disertacija, (Udine: Università degli Studi di Udine, Università degli Studi di Trieste, 2023), 139-154.

25 Marco Dorigo, *Il quadro sociolinguistico e la figura dell'interprete nei campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1941–1943)*. Doktorska disertacija, (Udine: Università degli Studi di Udine, Università degli Studi di Trieste, 2023), 154-177.

ма. Њихове личне одлуке и њихово понашање често нису биле толико резултат слободне воље, већ су биле условљене страхом за себе, за своју породицу или жељом преводилаца да помогну интернирцима.²⁶ Било је нажалост и примјера преводилаца који су злоупотребљавали свој положај само ради личне користи.²⁷

Закључак

Овај чланак је приказ докторског рада који је одбрањен на Универзитету у Удинама 2023. године. Студија наглашава важност анализе историјских догађаја из различитих перспектива јер различите врсте извора доприносе дубљем разумијевању дешавања. Италијански фашистички концентрациони логори за југословенске цивиле представљају још увијек мало познато поглавље италијанске историје. Кроз социолингвистички и преводилачки приступ, овај рад је имао за циљ да подстакне подизање свијести о злочинима које је италијански фашизам починио током Другог свјетског рата у окупираној Југославији.

Примарни извори

За писање докторске дисертације, осим научних радова, били су кориштени следећи примарни извори²⁸:

- Архивска грађа италијанске војске (телеграми, извјештаји, писма, прописи итд.).
- Архивска грађа Католичке цркве (писма и извјештаји нун-

26 Marco Dorigo, *Il quadro sociolinguistico e la figura dell'interprete nei campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1941–1943)*. Doktorska disertacija, (Udine: Università degli Studi di Udine, Università degli Studi di Trieste, 2023), 150–154.

27 Vlado Vujović Gavroš, *Klos. Hronika o konclogoru Klos u Albaniji 1941–1942*, (Opatija: Otokar Keršovani – Rijeka, 1983), 48–53.

28 Примарни извору овог рада су само ограничено наведени у литератури овог чланка. За детаље можете погледати Marco Dorigo, *Il quadro sociolinguistico e la figura dell'interprete nei campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1941–1943)*. Doktorska disertacija, (Udine: Università degli Studi di Udine, Università degli Studi di Trieste, 2023). Приступ је отворен: <https://hdl.handle.net/11390/1253365>.

цијуса, бискупа и жупника, већина те грађе се налази у Ватиканској архиви).

- 23 интервјуа са преживјелим логорашима.
- 60 писмених успомена преживјелих логораша, италијанских војника, свештеника, љекара и мјештана околних села.
- 5 цензурисаних писама логораша.
- Пјесме, новине и цртежи настали у логорима.

Литература

- Becherelli, Alberto; Formiconi, Paolo. „*La quinta sponda. Una storia dell'occupazione italiana della Croazia. 1941-1943.*“ Roma: Stato Maggiore della Difesa, V Reparto – Ufficio Storico (2015).
- Bratko, Ivan. „*Teleskop.*“ Ljubljana: Mladinska knjiga (1974).
- Capogreco, Carlo Spartaco. „Una storia rimossa dell'Italia fascista. L'internamento dei civili jugoslavi (1941-1943),“ *Studi Storici*, 42, I (2001), 203-230.
- Capogreco, Carlo Spartaco. „*Mussolini's Camps. Civilian Internment in Fascist Italy (1940-1943).*“ London-New York: Routledge (2019).
- Conti, Davide. „*Italijanski vojni zločinci: Obtožbe, procesi in nekaznovanje po drugi svetovni vojni.*“ Ljubljana: Založba Sophia (2014).
- Di Sante, Costantino (ured.). „*Italiani senza onore. I crimini in Jugoslavia e i processi negati (1941-1951).*“ Verona: Ombre Corte (2005).
- Dizdar, Zdravko. „*Italian Policies toward Croats in Occupied Territories during the Second World War.*“ Zagreb: Review of Croatian History (2005).
- Dorigo, Marco. „*Il quadro sociolinguistico e la figura dell'interprete nei campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1941-1943).*“ Doktorska disertacija. Udine: Università degli Studi di Udine, Università degli Studi di Trieste (2023).
- Dorigo, Marco. „Sociolingvistični okvir in tolmači v italijanskih fašističnih koncentracijskih taboriščih za jugoslovanske civiliste (1941-1943).“ 60. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Podoba v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (2024), 83-89.
- Drenovec, France; Koman, Manica; Pakiž, Silverij; Potočnik, Franc; Winkler, Venceslav; Zdešar, Henrik (ured.). „*Rabski zbornik.*“ Ljubljana: Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije (1953).
- Ferenc, Tone. „*Rab - Arbe - Arbissima. Confinamenti-rastrellamenti-internamenti nella Provincia di Lubiana 1941-1943. Documenti.*“ Ljubljana: Društvo piscev NOB, Inštitut za novejšo zgodovino (2000).
- Gerk, Stana; Križnar, Ivka; Ravnikar-Podbevšek, Štefaniya (ured.). „*Slovenke v narodno-osvobodilnem boju, I, Zbornik dokumentov, člankov in spominov.*“ Ljubljana: Borec (1970).

- Goddi, Federico. „*Fronte Montenegro. L'occupazione militare italiana 1941-1943.*“ Gorizia: Leg edizioni (2016).
- Grbelja, Josip. „*Talijanski genocid u Dalmaciji. Konclogor Molat.*“ Zagreb: Udruga logoraša antifašista u talijanskom Koncentracijskom logoru Molat (2004).
- Jezernik, Božidar. „*Boj za obstanak. O življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih.*“ Ljubljana: Založba Borec (1983).
- Kersevan, Alessandra. „*Lager italiani. Pulizia etnica e campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi 1941-1943.*“ Roma: Nutrimenti (2008).
- Kociper, Stanko. „*Kar sem živel.*“ Ljubljana: Mladinska knjiga (1996).
- Kovačić, Ivan. „*Kampor 1942.-1943. Hrvati, Slovenci i Židovi u koncentracijskom logoru Kampor na otoku Rabu.*“ Rijeka: Adamić (1998).
- Lengel-Krizman, Narcisa. „*Koncentracioni logori talijanskog okupatora u Dalmaciji i Hrvatskom primorju (1941-1943).*“ Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (1983), 247-283.
- Levi, Primo. „*I sommersi e i salvati.*“ Torino: Einaudi (1986).
- Lorentini, Giuseppe. „*Lozio coatto. Storia sociale del campo di concentramento fascista di Casoli (1940-1944).*“ Verona: Ombre corte (2019).
- Malnar, Slavko. „*Izgubljeno djetinjstvo.*“ Tršće: Ogranak Matice hrvatske u Čabru (2011).
- Meneghetti, Francesca. „*Di là del muro. Il campo di concentramento di Treviso (1942-1943).*“ Treviso: Istresco (2012).
- Milak, Enes. „Jugosloveni u koncentracionim logorima i zatvorima fašističke Italije u toku Drugog svetskog rata,“ *Istorija 20. veka*, 1-2 (1986).
- Pahor Verri, Nadia (ured.). „*Oltre il filo. Storia del campo di internamento di Gonars 1941-1943.*“ Udine: Comune di Gonars-Arti Grafiche Friulane (1993).
- Plahuta, Slavica. „*Slovenski in črnogorski interniranci in narodnoosvobodilni boj na Goriškem (jeseni 1943 in pozimi 1944).*“ Nova Gorica: Goriški muzej (2004).
- Potočnik, Franc. „*Žice, morje in gozdovi.*“ Ljubljana: Slovenski knjižni zavod (1951).
- Potočnik, Franc. „*Koncentracijsko taborišče Rab.*“ Koper: Lipa (1975).
- Scotti, Giacomo. „*Bono Taliano. Gli italiani in Jugoslavia (1941-43).*“ Milano: La pietra (1977).
- SFRJ. „*Spomen-kosturnica Gonars (provincija Udine), Republika Italija. Jugoslovenima palim, umrlim i nestalim daleko od domovine u toku narodnooslobodilačkog rata*

- 1941.-1945.“ Beograd: Savezni sekretarijat za rad i socijalnu politiku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1973).
- Trinca, Maico. „*Monigo: un campo di concentramento per slavi a Treviso. Luglio 1942-settembre 1943.*“ Treviso: Istituto per la storia della Resistenza e della società contemporanea della Marca trevigiana (2003).
- Tršar, Marijan. „*Dotik smrti.*“ Ljubljana: Nova revija (2000).
- Vratuša, Anton. „*Iz verig v svobodo. Rabska brigada.*“ Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije (1998).
- Vujović Gavroš, Vlado. „*Klos. Hronika o konclogoru Klos u Albaniji 1941-1942.*“ Opatija: Otokar Keršovani – Rijeka (1983).
- Walston, James. „History and Memory of the Italian Concentration Camps,“ *The Historical Journal*, 40, I (1997).
- Zanuttini, Tania. „*Visco 1943. Un campo di concentramento in Friuli.*“ Gorizia: Editrice Goriška Mohorjeva (2016).

Society and language in Italian fascist concentration camps for Yugoslav civilians

Marco Dorigo

University of Trieste,

Department of Legal and Translation Studies,

Section of Studies for Interpreters and Translators SSLMIT

SUMMARY: The article presents a doctoral dissertation written in Italian and discussed at the University of Udine in 2023. The topic of the work are Italian concentration camps for Yugoslav civilians, which functioned between 1941 and 1943. The main focus is placed on the sociolinguistic framework and on the society within the camps. Historical research of Italian fascist concentration camps in most cases is based solely on military reports and archive materials. For a deeper understanding of the social and linguistic picture inside the camp, an analysis of written and oral memories of former internees is needed. The primary sources are in Italian, Slovenian, Serbian and Croatian; they are written and oral memories of former prisoners, as well as texts created within the concentration camps, reports and internal documents by the Italian army and reports written by high-ranking members of the Catholic Church (from the Vatican Archives). The internees were civilians and they

came primarily from Slovenia, Gorski Kotar, Dalmatia and Montenegro. The inmates lived under harsh conditions, especially in terms of food and hygiene, and divided themselves according to geographical origin, nationality, religion, political ideas, social classes, etc. In the camps, a jargon influenced by Italian and harsh living conditions emerged, the “Lageržargon”, whose characteristics provide even more elements for an analysis of the social picture. This work is a further contribution to a higher awareness of the crimes committed by Italian fascism during the occupation of Yugoslavia.

KEYWORDS: Fascism, Italian camps, concentration camps, Italy, Yugoslavia